

MARX'TA KAPİTALİST DEVLET BAĞLAMINDA YÖNETENLER VE YABANCILAŞMA SORUNU

Ahmet Umut HACİFEVZİOĞLU*

ÖZ

Yabancılaşma kavramı, Marx'ın özellikle erken dönem yazılarında üzerinde durduğu konulardan biridir. Düşünürün kapitalist düzene getirdiği temel eleştirilerden biri olan emeğin yabancılaşması fenomeni kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumda neredeyse kaçınılmazdır. Diğer bir ifadeyle yabancılaşma, kapitalist ekonomik düzenin gerek bireysel gerekse toplumsal bağlamda öngörülebilir bir sonucudur. Bir devlette söz konusu ekonomik düzeni olanaklı kılanlar ise egemen sınıfı üst yapıda temsil eden yönetenlerdir. Kapitalist devlette yönetenler egemen sınıfın öngörülebilir çıkarlarıyla uyumlu bir biçimde emeğin sömürülmesini olanaklı kılan düzenlemeleri yaparlar. Kapitalist üretim ilişkilerinin kaçınılmaz sonucu olan sömürü aynı zamanda çalışanların yabancılaşmasına da neden olur. O halde, kapitalist devlette yönetenlerin çalışanların yabancılaşmalarına neden olan düzenin siyasal sorumluları oldukları söylenebilir. Bu makalede Marx'ın yabancılaşma kavramı kapitalist devlette yönetenlerle ilgisi bağlamında ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marx, kapitalizm, tarihsel materyalizm, yabancılaşma, yönetenler.

GOVERNORS AND ALIENATION PROBLEM IN THE CONTEXT OF MARX'S CAPITALIST STATE

ABSTRACT

The concept of alienation is one of the subjects that Marx emphasized in his early writings. The phenomenon of alienation of labor, one of the fundamental criticisms of the thinker on the capitalist order, is almost inevitable in a society dominated by capitalist mode of production. In other words, alienation is the foreseeable result of the capitalist economic order. People who make this economic order possible in a state are the governors, who are the representatives of the ruling class in the superstructure. In the capitalist state, the governors make arrangements that enable the exploitation of labor in accordance with the interests of the ruling class. The inevitable consequence of capitalist mode of production also causes the alienation of employees. Thus, it can be said that the governors of the capitalist state are politically responsible of the order causing the alienation of the employees. In this article, Marx's concept of alienation is dealt within the context of relation to the rulers of the capitalist state.

Keywords: Marx, capitalism, historical materialism, alienation, governors.

* Dr. Öğr. Üye., Nişantaşı Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,
umut.hacifevzioglu@nisantasi.edu.tr.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), <http://flsfdergisi.com/>
2018 Güz/Autumn, sayı/issue: 26, s./pp.: 375-390.
ISSN 2618-5784

Makalenin geliş tarihi: 01.10.2018
Makalenin kabul tarihi: 0.12.2018

Giriş

Bir toplumun üyeleri arasında arzu, istek ve çıkarlar bağlamında çatışmaların yaşanması neredeyse kaçınılmazdır. Toplumların gerek kendi içlerinde gerekse de diğer toplumlarla çatıştığını gösteren olaylarla dolu olan insanlık tarihinde devrimlerin ve karşı-devrimlerin, savaş ve barışın birbirini izlediği bilinmektedir. İşte Marx, insanlık tarihinde yaşanan karmaşaların içinde, bu karmaşalara egemen olan yasayı bulup çıkartarak, sınıf mücadelesi kuramı adı verilen bir yol gösterir.¹ Sınıf mücadelesi kuramını ortaya koyarken tarihin devindirici gücünün sınıflar ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki olduğuna dikkat çeken Marx, belirli bir tarzda gerçekleştirilen üretici faaliyetlerin belirli toplumsal ve siyasal ilişkileri biçimlendirdiğine işaret eder. Söz konusu faaliyetleri gerçekleştiren insanlar, çalışan, maddi üretim yapan ve böylece belirli maddi koşullar altında etkinlikte bulunan insanlardır. Maddi etkinlikleri gerek insanların bilincini gerekse de toplumun siyasal yapısını, hukukunu, ahlakını, dinini ve metafiziğini biçimlendirir. Marx ve Engels'in tarihsel materyalizm adını verdikleri kuramlarına göre yaşamı belirleyen bilinç değil, aksine bilinci belirleyen yaşamdır.² Yalnız Marx ve Engels'in materyalist yaklaşımı tarihsel ve diyalektik olması bağlamında “eski” materyalizmden ayrılır.

376

Diyalektik ve Materyalizm

Kendi çağının materyalizmini diyalektik bir materyalist kavrayışa doğru aşan Marx kuramını temellendirirken eski materyalizmi eleştirir. Marx'ın eleştirdiği materyalistler arasında yer alan Fransız materyalistler, doğayı sadece mekân açısından ele alırken zaman açısını göz ardı ederler. Doğa zaman açısından ele alınmayınca ortaya çıkan sonuç; doğanın aynı fenomenleri ve formları sonsuzca tekrarlamak zorunda olmasıdır. Oysa doğayı zaman içine yerleştiren Marksizm, söz konusu yaklaşımıyla doğanın yepyeni formlar ve gerçekler ortaya çıkardığını gösterir. Marx'a göre doğa, aynı fenomenleri sürekli tekrar etmek zorunda değildir. Böylelikle Doğayı mekân açısının yanında zaman açısından da ele alan Marx, bütün varlığı bir kere ortaya çıkmış ve ebediyen süregidecek olan parçalar arasındaki ilişkiler olarak gören Fransız materyalizminin mekanist yönünü eleştirir. Mekanik

¹ Lenin, *Karl Marx ve Marksizm Üzerine*, Çeviren: Mazlum Beyhan, Yordam Kitap, İstanbul, 2013, s. 35.

² Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Çeviren: Emir Aktan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 16-17.

bilimin yasaları, her ne kadar fiziksel alanda ortaya çıkan bazı olaylara başarılı bir biçimde uygulanabilse de bütün doğa olaylarına uygulanması olanaklı değildir.³ Dolayısıyla Marx’ın gözünde tarihsel ve diyalektik olmadığı için, tutarlı ve çok yönlü bir gelişme çizgisi ortaya koyamayan eski materyalizm insanı tüm toplumsal ilişkilerin belirli, tarihsel bütünü olarak değil de soyut olarak kavrar.⁴ Oysa Fransız mekanist materyalistlerinin savunduğunun aksine, herhangi bir fenomeni son, kesin ya da kutsal olarak tanımlamayan diyalektik felsefe açısından her şey geçicidir. Diğer bir ifadeyle, sürekli bir oluş, yok oluş ve sonsuzcasına aşağıdan yukarıya bir tırmanış süreci dışında hiçbir şey yoktur. Diyalektik felsefenin kendisi de bu sürecin düşünen beyindeki basit bir yansımaları ifade eder. Özetle Marx’a göre diyalektik, gerek dış dünyanın, gerekse de insan düşünüşünün genel hareket yasalarının bilimidir.⁵ Marx’ın gözünde söz konusu yasanın bilgisine sahip olmak; olan bitene ilişkin yanlış bir bilince sahip olma olasılığına da engel olur. Marx’a göre, insanların düşündüğü şeylerin çoğu yanlış bilinç ve rasyonalizasyondur. Tam da bu nedenle insanlar, davranışlarının ardında yatan ve onları bu davranışlara iten asıl nedenleri kavrayamamaktadırlar. Tarihsel materyalist kavrayışıyla maddi etkinliklerin insanın bilincini nasıl da biçimlendirdiğini ortaya koyan Marx, insanların bilinçlerinin biçimlenmesi bağlamında sınıflarına bağımlı olduklarına işaret eder.

İnsanı toplumsal, üretici bir varlık olarak tanımlayan, insanın tarihselliğini üretim ilişkileri arasında süre giden çelişkiyle açıklayan, toplumların tarihinin aslında sınıf mücadeleleri tarihi olduğuna işaret eden⁶ Marx, tarihin temel devindirici gücü bağlamında Hegel’in kavramın/idenin ilerleyişi olarak açıkladığı idealist yaklaşımı eleştirir. Hegel’in gerçek dünyanın düzenleyici tanrısı olarak işaret ettiği “ide” Marx’a göre insan zihnince yansıtılan ve düşüncenin biçimlerine dönüştürülen maddi dünyadan başka bir şey değildir.⁷ Marx’ın gözünde Hegel spekülative bir yanılsama içindedir. Yalnız Marx, Hegel’in temel hatasının, yalnızca “spekülative” yanılsama olmadığına işaret eder. Feuerbach’ın zaten ortaya koyduğu bu spekülative yanılsama, düşünce ile varlığın, düşünce süreci ile varlık sürecinin,

³ Selahattin Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 135-136.

⁴ Lenin, *Karl Marx ve Marksizm Üzerine*, s. 27.

⁵ Lenin, *Karl Marx ve Marksizm Üzerine*, s. 29.

⁶ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1976, s. 9.

⁷ Karl Marx, Friedrich Engels ve Vladimir İlyiç Lenin, “Feuerbach Üzerine Tezler”, Çeviren: Mesut Odman, *Marksist Felsefe Kılavuzu*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 119.

“düşüncedeki” somut ile “gerçek” somutun özdeşleştirilmesi anlamına gelir.⁸ En büyük spekülâtif hata olan soyutlama hatası, şeylerin düzenini altüst ederek (somut) gerçeğin kendi kendini yaratma sürecini göz ardı ederken, (soyut) kavramın kendi kendini yaratabileceğini savunur. Marx, *Kutsal Aile*'de bunu açık şekilde gösterir. “Hegelci spekülâtif felsefede, kendi kendini belirleyen kendi kendini yaratma hareketiyle, meyve soyutlamasının armut, üzüm ve erik ürettiğini görürüz”⁹. Oysa Hegel'in savının aksine Marx'a göre tarihi yapan “ide” değil, bizzat insanların kendileridir. Yalnız insanlar her ne kadar kendi tarihlerini kendileri yapsa da, onu özgür iradeleriyle değil, verili, geçmişten miras kalan koşullar altında yaparlar. Dolayısıyla, tarihi yaptığı gibi tarihsellik ve toplumsallık tarafından da belirlenen insanın içinde bulunduğu koşulları bir önceki kuşağın yapıp etmeleri belirler. Her yeni kuşağın, bir önceki kuşak tarafından kazanılmış olan üretim güçleriyle karşılaşması insanların tarihinde zincirleme bir ilişki yaratır; söz konusu ilişki insanlık tarihini oluşturur. Diğer bir ifadeyle, insanlık tarihinde bütün ilişkilerin temeli üretim ilişkileridir.¹⁰ Burada hemen şunu belirtmekte yarar var; tarihi genel olarak açıklayan yasaların peşinde olduğu iddiası Marx'a yapılan eleştirilerin başında yer alır, yeni de değildir. *Kapital*'in ilk baskısından sonra böylesi eleştirilere cevap olarak Marx, ikinci baskısının önsözünde, yine *Kapital*'i inceleyen bir Rus iktisatçının satırlarını alıntıyla cevap verir:¹¹

“Ama denecektir ki, ekonomik yaşamın genel yasaları, birdir ve aynıdır, ister bugüne, ister düne uygulansınlar bir şey değişmez. Marx, bunu açıkça reddeder. Ona göre böyle soyut yasalar yoktur. Tersine, onun düşüncesine göre, her tarihsel dönemin kendi yasaları vardır.”¹²

Her tarihsel dönemin kendi yasaları olduğuna, insanın tarihselliğine, toplumsallığına ve üretim ilişkilerine ilişkin saptamaları aynı zamanda Marx'ın siyasal düşüncesinin de zeminine işaret eder.

⁸ Louis Althusser (Akt.), *Marx İçin*, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015, s. 234.

⁹ Louis Althusser (Akt.), *Marx İçin*, s. 234.

¹⁰ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Felsefe İncelemeleri*, Çeviren: Cem Eroğul, Yordam Kitap, Ankara, 2017, s. 157.

¹¹ Ahmet Bekmen, “Marksizm: 'Praxis'in Teorisi”, H. Birsen Örs, (Der.), *Modern Siyasal İdeolojiler*, 7. Basım, (ss. 163-252), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 187.

¹² Karl Marx, *Kapital I*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, İstanbul, 1986, s. 27.

İnsan Doğası ve Siyasal Düşünce

İnsan kavrayışını her şeyden önce tarihsel bir bağlam içinde ele alan Marx’ın gözünde tüm tarih insan doğasının değişiminden ibarettir. Dolayısıyla Marx’a göre, insan doğasına ilişkin her türlü tarih dışı belirleme spekülasyondan öte bir anlam taşımaz. Bu anlamda Marx, insani eylemin her türlüünü bireysel fayda motivasyonu ile açıklamaya çalışan liberal teoriye mesafeli durur. Liberal teorinin insani eylemleri bireysel fayda motivasyonu ile açıklaması, Marx’ın gözünde zamanının burjuva davranış kalıplarını tüm insanlık tarihine genel kılmasından başka bir şey değildir. Kısacası Marx’a göre liberal teorinin birey kavrayışının açmazı, kaynağı tarihsel ve toplumsal olan belirli özellikleri tarih dışı bir şekilde insan doğasına atfetmiş olmasıdır. Liberal teorinin ön plana çıkardığı, her türlü toplumsal bağlamdan azade, kendi öz çıkar ve yararının peşinde koşan insan imgelemi, Marx’a göre burjuva sivil toplumunun bireyleridir ve bu haliyle de tarihin belirli bir dönemine özgüdür. Oysa insan, doğa ve toplum arasındaki ilişkileri bütünsel ele alan Marx’ın çıkış noktası, insanın ihtiyaçlarını üretirken yalnızca fiziksel ihtiyaçlarına göre üretmediği ve evrensel üretime doğal olarak potansiyeli bulunduğudır. Buna göre tarih; insan, doğa ve toplumun karşılıklı etkileşim sürecini ifade eder. İnsan ürettikçe doğayı da değiştirmekte fakat aynı zamanda doğayı da kendi bedenine eklemektedir. Marksist görüşün ayırt edici özelliği tam da bu noktada belirir. Ürettiği sürece doğayı tüketen bir varlık olmayan insan, aksine, üretirken doğayla bütünleşir. Üretim, insanın doğayla girdiği etkileşim olduğu sürece; insan, doğa ve ürün bir bütünü ifade eder. Dolayısıyla üretimin sonucunda doğa insana katılırken, insan da değişir. Diğer bir ifadeyle üretim, insanın ve doğanın karşılıklı değişimini içerir. Buradan çıkan sonuç ise, Marx’ın insan doğası anlayışının temeline işaret eder: Ürettiği müddetçe değişen insanın her defasında ihtiyaçları da değişir ve her defasında yeni ihtiyaçlar oluşturur. Bu nedenle insana atfedilecek tek türsel özelliğin bu olduğu söylenebilir. Sonuçta Marx, tarihi insan doğasının değişimi olarak kavrar. İnsan yalnızca ihtiyaçlarını gidermek için üretici faaliyette bulunan ve bu nedenle işbölümüne giden ve bu süreçte doğası hiç değişmeyen bir varlık değildir. İnsan, doğası tarafından belirlenen değil, kendi doğasını üreten bir varlıktır. Bu da insanın türsel özelliğidir.¹³ Yalnız Marx’a göre, üretici faaliyetleri her ne kadar insanın doğasını belirlese de, söz konusu belirleme sınıf temellidir. Yani, insanın

¹³ Ahmet Bekmen, “Marksizm: ‘Praksis’in Teorisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 176-178.

üretim etkinlikleri egemen sınıfın bireyleriyle sömürülen sınıfın bireylerini benzer biçimde etkilemez.

Egemen sınıfın düşüncelerinin her çağda, egemen düşünceler olarak varlığını koruduğuna işaret eden Marx'a göre, egemen maddi güce sahip olan toplumsal sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel üretim araçlarına da sahiptir. Dolayısıyla üretim araçlarına sahip olmayan sınıflar düşünceleriyle de egemen sınıfa bağımlıdırlar. Egemen düşüncelerin kaynağı ise egemen maddi ilişkiler olduğu dikkate alınır. Aslında egemen düşünceler söz konusu egemen maddi ilişkilerin fikir bağlamında ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Yani, egemen sınıfı oluşturan bireyler sınıf bilinci içinde düşünerek sınıfsal çıkarlarını gözetirler. Örneğin, “kraliyet, aristokrasi ve burjuvazi güçlerinin iktidar için çekiştikleri ve bu yüzden iktidarın bölünmüş olduğu bir ülkede, kuvvetler ayrımı ilkesinin”¹⁴ egemen bir yasa olarak ortaya çıkmasını Marx, çağın egemen maddi güçlerinin düşüncelerinin siyasal yapıya yansımaları olarak açıklar. Söz konusu siyasal yapı ise egemen sınıfın çıkarlarını gözetecek şekilde biçimlenir. Her ne kadar Montesquieu'nün kurumların insanları biçimlendirdiği ve belirlediği önermesi, eskiden beri geçerli olsa da Marx'ta yeni olan, onun bu kurumları, sınıf temelli ayrıntılı incelemesidir.¹⁵ Marx, egemen sınıf ile sömürülen sınıfları belirleyen koşulları üretim tarzları ve üretim güçleriyle ilişkisi bağlamında açıklayacaktır.

Kapitalist Devlet ve Yönetenler

Marx'a göre üretim ilişkileriyle toplumsal “üstyapı” arasındaki temel bağlantı noktası olan sınıflar, siyasal güç dağılımının ve siyasal organizasyonun da ana eksenini oluştururlar. Yani, ekonomik ve siyasal gücün yakın ilişki içinde olduğuna işaret eden Marx'a göre, siyasal üstyapı, üretim tarzıyla ve bu nedenle piyasa ilişkilerinin ekonomideki önem derecesiyle yakından ilişkilidir.¹⁶ Marx, üretim sürecinin tamamen sermaye sahibinin kontrolüne geçişi olarak kapitalizmin, üretim aracı sahiplerine tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar büyük bir toplumsal otorite kullanma olanağı sunduğuna işaret eder. Üretim alanı her ne kadar özgür iş akdine dayansa da, aynı zamanda tahakküm ilişkilerinin üretildiği esas yerdir

¹⁴ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 42.

¹⁵ Erich Fromm, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, s. 30.

¹⁶ Anthony Giddens, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 81-82.

ve bu anlamda “siyasallaşmıştır”. Üretim alanındaki tahakküm ilişkilerinin olanaklı kılınması bağlamında kapitalist devlete düşen rol hukuk yoluyla üretim ilişkilerine müdahale eden bir baskı aygıtı olmasıdır. Böylelikle Marx, modern kapitalist devletin üretim ilişkilerine hukuki müdahale yoluyla çoktan sınıf mücadelesinin alanı haline geldiğine işaret eder. Sömürü ilişkileri her ne kadar ekonomik alan üzerinden kurulsa da Marx, üretim ilişkilerinin hukuksal bağlamda bir form kazandığının farkındadır. Hukuksal yapıyı belirleyense siyasal alandır.¹⁷ Özetle, modern kapitalist devlette hukuk egemen sınıfın baskı aracı işlevini görür. Böylelikle, üretici güçlerin toplumsal, siyasal, hukuksal yapıyı biçimlendirdiğine işaret eden Marx devleti Hegel’in ileri sürdüğü gibi özgürlüğün nesneleştiği mantıksal-metafizik belirlenimler bağlamında tanımlamaz.¹⁸ Marx’a göre, “politik devlet” egemen sınıfın cisimleşmiş halinden başka bir şey değildir.¹⁹ Diğer bir ifadeyle, sınıfsal çelişiklerden doğan devlet her zaman “güçlü” olanın çıkarının gözetilmesine aracılık eder. Ekonomik üstünlüğü ele geçiren sınıf, sahip olduğu ekonomik gücün yardımıyla siyasal egemenliği de ele geçirir. Bu özellikleriyle devlet Marx’ın gözünde ezilen sınıfın sömürülmesinin aracı konumundadır.²⁰ Siyasetin sınıfsal güç ilişkilerinin neden olduğu sömürü ilişkilerine göre biçimlendiği “politik devlet”te demokrasi, aristokrasi ya da monarşi gibi yönetim biçimleri bağlamında verilen bütün siyasal mücadeleler aslında sınıf temellidir. Egemen olmak isteyen her sınıfın kendi çıkarını tüm sınıfların ortak çıkarıymış gibi gösterebilmek için aynı zamanda bir baskı aygıtı olan devleti ele geçirmesi gerekir.²¹ Egemen sınıfın baskı aygıtı olan devlet topluma dıştan dayatılmış bir güç, Hegel’in ileri sürdüğü gibi, “aklın eseri ve hakikati” değil, aksine toplumun, kendi gelişmesinin belirli bir aşamasındaki ürünüdür. Nasıl ki antik devlette egemen sınıf köleleri boyunduruk altında tutmaya, feodal devlette soylular, serflere ve angarya köylülerine hükmetmeye çabaladıysa, modern temsili devlet de ücretli emeğin sermaye tarafından sömürülmesinin aracıdır.²² Bu yönüyle bir sınıfın diğer sınıflar üzerindeki sınırlandırılmamış egemenliği anlamına gelen

¹⁷ Ahmet Bekmen, “Marksizm: ‘Praksis’in Teorisi, s. 197.

¹⁸ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2009, s. 26.

¹⁹ Karl Marx, “P.V. Anenkov’a 28.12.1846 Tarihli Mektup”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 27.

²⁰ Lenin, *Karl Marx ve Marksizm Üzerine*, s. 60.

²¹ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 26.

²² Friedrich Engels, “Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 61-62.

modern temsili devlet²³ Marx'a göre, mutlak monarşinin deyim yerindeyse, seçimli monarşiye dönüşmesinden başka bir şey değildir.²⁴ Böylelikle modern temsili devlet, üretim araçlarının ve mülkiyetin dağılık durumuna son veren egemen sınıfın, üretim araçlarını merkezileştirerek mülkiyeti kendi elinde yoğunlaştırmasının zorunlu sonucu olan siyasal merkezleşmenin son safhasını ifade eder.²⁵ Yalnız kapitalist devlette egemen sınıfı ifade eden burjuva sınıfı kendi içinde de çıkarları bağlamında bölünebilir ya da sınıf hatları boyunca ittifaklar kurabilir. Diğer bir ifadeyle, iktidar mücadelesi sınıflar arasında olduğu gibi sınıfların kendi içlerindeki farklı fraksiyonlar arasında da söz konusudur. Kapitalist sınıf, çıkarları nadiren birbiriyle kesişen finans kapitalistler ve sanayiciler olmak üzere iki gruba ayrılır: Farklı gruplar, farklı dönemlerde siyasi olarak egemen olurlar.²⁶ Dolayısıyla modern devlet bir sınıfın tahakkümünü, sömürsünü olanaklı kılan baskı aygıtı olmasının yanında, belirli bir sınıfın içinde yer alan bir fraksiyonun da baskı aygıtı olabilir. Yalnız sınıflar arasında ya da belirli bir sınıfın fraksiyonları arasında eşit güç ve iktidar ilişkilerinin kurulduğu bir denge durumu söz konusu olduğunda hiçbir sınıf ya da fraksiyon siyasi egemenlik kuramaz. Böylesi bir durum, birleşik, sınıf bilincine sahip bir burjuvazinin yerine, bir liderin kahraman rolü oynamasını olanaklı kılacak bölünmüş bir siyasal yapının ortaya çıkmasına neden olur. Sonuçta devlet bir sınıfın despotizminden kurtulurken tek bir kişinin despotizminin altına girer. Devlet kendi konumunu, herhangi bir tikel sınıftan bağımsız ve toplumun geneline üstün gözükmeye raddesine varıncaya dek kendisini konsolide eder.²⁷

Kapitalist Devlette Özgürlük ve Yabancılaşma

İster bir sınıfın isterse tek bir kişinin despotizmi olsun Marx'ın gözünde kapitalist devlette yönetenlerin ereği özgürlüğü egemen kılmak değildir. Özgürlük kavramını tarihsel materyalist kavrayışıyla tutarlı bir biçimde ele alan Marx, söz konusu kavramı üretim ilişkileri ve sınıflar bağlamında yorumlar. Düşünüğe göre özgürlük kavramı egemen sınıflar ile

²³ Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Çeviren: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ankara, 2016, s. 31.

²⁴ Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*, Çeviren: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ankara, 2016, s. 90.

²⁵ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, s. 11.

²⁶ Paul Thomas, *Yabancı Politik*, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 142-143.

²⁷ Paul Thomas, *Yabancı Politik*, s. 144-148.

sömürülen sınıflar için farklı anlamlar ifade eder. Egemen sınıflar için özgürlük; kişinin dilediğince, toplumdaki bağımsız olarak, mülkiyetinin keyfini çıkarma ve onun üzerinde tasarruf etme, bireysel çıkarlarını gözetme hakkıdır.²⁸ Oysa sömürülen sınıflar için özgürlük çalışan kişinin emek-gücünü kendi öz metası gibi satabilmesini ifade eder.²⁹ Aslında temsili demokrasinin egemen olduğu kapitalist devletle burjuva sivil toplumu arasındaki karşıtlık, Eski Yunan’da egemen olan Aristotelesçi ifadeyle siyasal yaşamla kölelik arasındaki klasik karşıtlığın olgunlaştırılmış formudur. Toplumsal yaşama katılan, deyim yerindeyse bir köleden farksız olan modern birey görünürde en geniş özgürlüğü deneyimlediği yanılsaması içindedir; çünkü modern birey, kendine yabancılaşmış olan mülkiyetten, sanayiden ve dinden bağımsızlığını özgürlük olarak yorumlar. “Oysa bu öğeler, kendisinin tamamlanmış köleliği ve insanlık dışılığıdır. Burada ayrıcalık, yerini hukuka bırakmıştır.”³⁰ Marx’ın en önemli çabasının insanları, ekonomik ihtiyaçlarının neden olduğu baskı ve bağımlılıktan kurtarmak olduğu söylenebilir. Ancak söz konusu baskı ve bağımlılıklardan kurtulmayı başarabilmiş bir insan, içindeki gerçek benliği dışa vurarak kendisini gerçekleştirebilecektir.

Kapitalizm ve Yabancılaşma

Yapıtlarında yabancılaşma, meta fetişizmi ve şeyleşme kavramlarını tartışan Marx’ı söz konusu kavramlar bağlamında önceleyen düşünürlerin Jean-Jacques-Rousseau ve Hegel olduğu söylenebilir. Yabancılaşmanın nedenini insanın doğal durumundan uzaklaşmasıyla açıklayan ve uygar yaşamla birlikte gelişen mülkiyet ilişkilerinin toplumda çıkar çatışmalarına neden olduğuna işaret eden Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*’nde doğal durumdan uzaklaşan insanı eski doğal durumunda olduğu gibi özgür kılacak bir “genel irade” düşüncesini dile getirir.³¹ Rousseau’nun yabancılaşma kavrayışından farklı olarak ontolojik bir yaklaşım benimseyen Hegel, insanın kişi olarak ortaya çıkışını, Tin’in açılımı ile ilişkili aşamalardan biri olarak

²⁸ Marx, Karl, “Yahudi Sorunu”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 144

²⁹ Karl Marx, “Kapital”, Barış Parkan, (Der), Alaattin Bilgili (Çev.), *Marx*, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 298.

³⁰ Karl Marx, “Kapital”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 135-136.

³¹ Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, Çeviren: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006, s.15.

açıklar.³² Her gerçekliğin var oluşunun ancak kendisinde Tin'i taşıması ve ifade etmesiyle olanaklı olduğuna işaret eden Hegel'in gözünde, “nesne, özne ve nesnel dünya, yalnız Tin ile çakışmak zorunda olmakla kalmayıp onların kendileri kavramla gerçekliğin çakışmasıdır; kavrama karşılık olmayan gerçeklik fenomeninden ibarettir.”³³ Hegel, Tin'in üçlü basamak halinde geliştiğine işaret eder. Düşünürce göre Tin'in ilk basamağı olan dolaysızlık aşaması, doğallık halinde olduğu basamaktır. Söz konusu basamakta Hegel, Tin'in “özgür olmayan tikellik” olduğuna işaret eder. Diğer bir ifadeyle, bu basamakta bir kişi özgürdür.³⁴ İkinci basamakta Tin kendi içinden çıkarak özgürlüğünün bilincine varır, yani bu basamakta bazıları özgürdür. Yalnız bu eksik bir özgürlüktür; çünkü Tin kendini doğa aracılığıyla ortaya koyar. Tikel özgürlüğün, saf genelliğe yükseldiği Tin'in üçüncü basamağında insan, insan olarak özgürdür.³⁵ Özetle Hegel'e göre Tin'in kendini bulması tek kişide değil, bireyi aşan bir oluşum aşamasında ortaya çıkar. Üçüncü ve son basamakta Tin, birlik ve bütünlüğe ulaşırken kendi varlığının kesin bilincine varır. Özgürlüğün belirli bir diyalektik sav, karşısav ve bireşim içerisinde gerçekleştiğini düşünen Hegel için yabancılaşma, ontolojik olarak gerek kaçınılmaz gerekse de aşılabilir olan tanıma ve tanınma siyasetinin diyalektik kavrayışlarından biridir. Hegel insanın kendi bilincine varmasındaki yabancılaşmadan söz ederken, materyalist bir düşünür olan Marx'a göre yabancılaşma, ne toplum sözleşmesine yol açan tarihsel bir anlatının temeli ne de ontolojik bir sistemin diyalektik sürecidir. Marx, yabancılaşmayı var olandan hareketle ya da var olan durumun somut tahlili ile açıklamaya çalışır.³⁶ Marx'a göre, düşüncenin tek başına yaptığı soyut bir şey ya da gerçekleştirdiği bir süreç olmayan, aksine, somut ve gerçek bir süreç olan emek aracılığıyla insan kendine yabancılaşır. Kendine yabancılaşan emek ise, sonunda insanın karşısına dikilerek onun doğal varlığını ortaya koymasını engeller. Bu nedenle, insanın yabancılaşması, sadece düşünce alanında kalınarak aşılamaz. İnsan kendine yabancılaşır yalnız, bu yabancılaşma yine somut ve maddi koşullar içinde aşılabılır. İnsanın içinde bulunduğu yabancılaşmayı aşması için gerekli koşullar ise yine bu yabancılaşmanın içinde bulunur. Yani yabancılaşma diyalektik bir fenomendir ve kendini

³² Hegel, “Felsefe Tarihi Dersleri”, Nejat Bozkut, (Haz.), *Hegel*, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s.223.

³³ Hegel, “Mantık Bilimi”, Nejat Bozkut, (Haz.), *Hegel*, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s.122-123.

³⁴ Hegel, *Tarihte Akıl*, Çeviren: Önay Sözer, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 156.

³⁵ Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1991, s.268.

³⁶ Bora Erdağı, “Karl Heinrich Marx”, Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç (Ed). *Siyaset Felsefesi Tarihi* içinde, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 435-436.

ortadan kaldıracak çelişkiyi içinde taşır.³⁷ Söz konusu sürece somut koşulların neden olması düşünürü modern kapitalist toplumda yabancılaşma fenomenini açıklamaya sevk eder.

Marx’a göre, Eskiçağdan modern dünyaya bilinen tüm toplumlar sınıflı toplumlardır. Kapitalizmin sınıfsal yapısı mülk sahibi sınıf ile ücretli bağımlı emekçilerden oluşan proletarya karşıtlığından doğar. Kapitalizmi kendisinden önceki sınıflı toplumlardan ayıran temel fenomenlerden biri sınıfsal tahakkümün ve sömürünün işleyişine ilişkindir. Kapitalizm, kapitalist öncesi toplumlardan kendini temelde iki açıdan ayırır: Ön-kapitalist toplumlarda sömürü, kişisel tahakküm ve bağımlılık ilişkisine dayanır; köle, sahibinin mülküdür ya da serf efendisi olan lorda bağlıdır.³⁸ Diğer bir ifadeyle, Marx’ın açıkladığı kapitalist toplumun temel sırrı, siyasal iktisadın sistemli bir biçimde gizlediği ve sonunda kapitalist birikimin açıklanamaz olduğu mülk sahibi sınıfın mülksüz sınıfa tahakkümüyle ilgilidir. Kapitalizmde çalışan sınıfın sermaye sınıfına artı-değerini* devretmesi iktisadi koşullar içinde gerçekleşir. Yani, artı-değerden vazgeçiş, kapitalist üretimin koşuludur. Bu anlamda kapitalizm, kapitalizm öncesi biçimlerden ayrılır; çünkü kapitalizm öncesi biçimlerde artı değere, siyasi, hukuki ya da askeri baskı gibi iktisat dışı koşullarda el konurken geleneksel bağlar artı değerini toprak beyine ya da devlete angarya, rant, vergi ve benzeri yollarla devrini olanaklı kılar.³⁹ Oysa ücretli sınıfın aynı zamanda yabancılaşmalarına neden olan fenomenlerden biri olan artı-değere el koyuş sistem içinde meşrulaştırılır. Kapitalist üretim tarzının sağladığı zenginlik, toprak ve sermaye sahipleri tarafından sömürülürken ücretli sınıf ile emeğinin ürünü arasındaki ayrılık, aslında basitçe emekçilere ait malların gasp edilmesi olarak görülemez. Marx’ın tartışmasının temel vurgusu, kapitalist sistemde üretilen maddi nesnelere bizzat çalışanlarla aynı değerde ele alınmasıdır; tıpkı ekonomi politikte salt teorik düzeyde ele alınmaları gibi. “İşçi sürekli olarak daha bir ucuz meta haline geldikçe daha fazla mal yaratır. İnsani dünyanın değer kaybetmesi şeyler dünyasındaki değer artışıyla doğru orantılıdır.”⁴⁰

³⁷ Selahattin Hilav, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, s. 133.

³⁸ Heinrich, Michale & Locascio, Alexander, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx’s Capital*, Monthly Review Press, New York, 2012, s. 14-15.

* Emeğinin, işgücünün değerinin üzerinde yarattığı ve kapitalist tarafından karşılıksız olarak el konulan değer.

³⁹ Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasie Karşı*, Çeviren: Şahin Artan, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 36-37.

⁴⁰ Anthony Giddens (Akt.), *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 41.

Sonuçta kapitalist devlet aygıtını insanın yabancılaşmasının bir uğrağı olarak ele alan Marx için yabancılaşma kavramı varlık ve insan doğası arasındaki bir ayrıma dayanır. Bu durumda, insan varlığı kendi doğasına yabancılaşırken insan, kendi potansiyeli doğrultusunda olabileceğinden daha farklı bir biçim alır. Diğer bir ifadeyle, insan olması gerektiği, yani potansiyelindeki gibi değil de, içinde yaşadığı toplumun yönlendirdiği gibi, yani kendine yabancılaşmış olur.⁴¹ Marx'ın “şeyleştirme” ya da “nesneleştirme” olarak ifade ettiği bir çarpıtma sürecine işaret eden yabancılaşmada işçi, emeğiyle doğa dünyasını biçimlendirirken kapitalizm onu ürünü ile özdeşleştirir. Böylece, “nesneleştirme” ya da “şeyleştirme” süreci “bir kayıp ve nesneye kölelik” biçimini alır. İşçi “nesnenin bir kölesi haline gelir.” Emek-gücünün kendi yarattığı nesneye aktarılmasını içeren nesneleştirme, kapitalizmde yabancılaşmayla aynı anlama gelir. Başka bir ifadeyle, emeğin ürünü işçiye –sadece ontolojik anlamda değil, aynı zamanda çok daha kapsamlı anlamda “dışsaldır.” İşçinin “kendi emeğinin ürünüde somutlaşan şey artık ona ait değildir.”⁴² İnsanı nesneye dönüştürerek yabancılaşmasına neden olan fenomenlerden biri kapitalist toplumda egemen olan çeşitli mülkiyet biçimleriyle birlikte işbölümünün gelişmesidir. İşbölümünün her bir aşaması, çalışmanın konusu, araçları ve ürünleri bağlamında bireylerin aralarındaki ilişkiyi belirler.⁴³ Marx'a göre modern kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu dünyada yabancılaşma yaşayan birey, gerçekleştirdiği eylemin kendisi ile sonuçları arasındaki bağı yitirirken, eylemi ile gerek diğer bireylerden gerekse de içinde bulunduğu ortamdan uzaklaşır. Kapitalist toplumda insanın yalnız meta üretmediğine bir meta olarak kendisini de ürettiğine işaret eden Marx'a göre meta insanın karşısına yabancı bir şey, kendini üretenden bağımsız bir güç olarak dikilir. İnsan kendi emeğinin ürünüyle adeta yabancı bir nesneymiş gibi bir ilişki içindedir. Yani insanın nesneye aktardığı emek, kendisine yabancı bir şey olarak karşısına çıkar. Kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumda işçi ne kadar çok meta yaratırsa kendisi de bir meta olarak o kadar değer kaybeder.⁴⁴ İşçilerin meta üretirken kendilerini de birer metaya dönüştürmelerine neden olan fenomenlerden biri de yukarıda da ifade dildiği gibi emeklerini piyasada serbestçe satmakta “özgür” olmalarıdır. Aslında bu durum işçilerin emek güçlerinin piyasada alınıp satılan bir meta olduğuna işaret eder. Emeğin değerinin ölçütüyse diğer herhangi bir metanınki gibi, üretimi için toplumsal olarak gerekli emek-zamandır. İşçinin emek-gücü, yeniden tamamlanması

⁴¹ Erich Fromm, *Marx'ın İnsan Anlayışı*, s. 77.

⁴² Anthony Giddens (Akt.), *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, s. 41-42.

⁴³ Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 11.

⁴⁴ Karl Marx, *1884 El Yazmaları*, s. 75-76.

gereken fiziksel enerji harcamasını gerekli kılar. İşçiler, emek sürecinde harcadıkları enerjiyi yeniden toplamak için, işleyen bir organizma olarak varlıklarının gerektirdiği –kendi ve ailelerinin gıda, giyim, barınak gibi ihtiyaçlarını karşılamak zorundadırlar. İşçilerin temel ihtiyaçlarını giderebilmeleri için toplumsal olarak gerekli olan emek-zaman onların emek-gücünün değerini oluşturur. Bu nedenle emek gücünün değeri, metaların hesaplanabilir niceliğine, yani işçinin geçimini sürdürebilmek ve kendisini yeniden üretebilmek için gerek duyduklarına indirgenebilir. Sermayeye emeğini değiş-tokuş eden işçi ise emeğine yabancılaşır. İşçinin sermayeden aldığı bu karşılık aslında yabancılaşmanın değeridir.⁴⁵ Oysa Marx'ın gözünde çalışmanın ereği insanın kendine, doğaya ve topluma yabancılaşması değil, özgürlüktür. Söz konusu özgürlük ise bir kendi kendini yaratma sürecine dayanır.

Sonuç ve Değerlendirme

Klasik dönem düşünürleri siyasal düşüncelerini etik bir temelden hareketle, “iyi”, “erdem”, “mutluluk”, “adalet” kavramları bağlamında ortaya koyarlar. Bu düşünürlerin gözünde yönetenler erdemli olmalıydılar; toplumu yönetirken ancak erdemli bir yöneten adaleti temel alabilir. Yönetenlerin erdemli olmalarını olanaklı kılan fenomen ise “bilgelik”tir. Söz konusu bilgelik Platon'da *sophia*, Aristoteles'te *phronesis*dir. Helenistik döneme gelindiğinde Cicero'nun yapıtlarında da benzer bir yaklaşım görülebilir. Cicero'nun *oratoru prudentia* sahibi bir siyaset adamı olarak devleti yönetirken adaleti gözetir. Ortaçağda ise düşünürler siyasal düşüncelerini “etik” yerine “ahlak” bağlamında temellendirirler. Pek çok Ortaçağ düşünürünün gözünde yönetenler, ancak Hristiyan ahlakına uygun yönetirlerse adil birer yönetici olabilirler. Etik ya da ahlak temelinde ortaya konan siyasal düşünce, modern dönemde yerini “toplum sözleşmesi” kuramlarına bırakır. Yani, modern dönemde siyaset adamının eylemleri onun erdemine terk edilmez. Söz konusu dönemde ortaya konan sözleşme kuramları çerçevesinde, yönetenin ereği ya Hobbes'un *Leviathan*'ında ileri sürdüğü gibi “istikrar ve güvenlik” ya da Locke'un *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*'sinde ileri sürdüğü gibi “mülkiyeti güvence altına almak ve özgürlük”tür. Siyasal düşünceler tarihinin ana izlekleri takip edildiğinde Marx'ı diğer düşünürlerden ayıran nokta, siyasal düşüncesinin merkezine “etik” ya da “toplum sözleşmesi” kuramları yerine “tarihsel materyalizm”i

⁴⁵ Anthony Giddens (Akt.), *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, s. 95-96.

yerleştirmesidir. Yani Marx ne klasiklerin ileri sürdüğü gibi erdemli ne de modernlerin ileri sürdüğü gibi sözleşme çerçevesinde istikrarı ya da mülkiyeti güvence altına alacak bir yönetici talep eder. Söz konusu yaklaşımıyla Marx (Engels'le birlikte ortaya koyduğu) tarihsel materyalist kuramında üretim ilişkileri bağlamında ortaya koyduğu düşünceleriyle çağına kadar sırasıyla egemen olan tüm paradigmaların dışına çıkar. Sonuçta Marx'ın gözünde her egemen sınıf kendi çıkarına uygun bir üst-yapı inşa eder ve kapitalizm de bundan azade değildir. Diğer bir ifadeyle, sınıfsal çelişkilerden doğan devlet her zaman “güçlü” olanın çıkarını gözetten bir baskı aygıtı işlevi görür. Burada güçlü olandan kasıt ekonomik üstünlüğü ele geçiren sınıftır. Söz konusu sınıf, sahip olduğu ekonomik gücün yardımıyla siyasal gücü de ele geçirir. Egemen sınıfın siyasal gücü ele geçirmesi yönetenleri kendi sınıfsal çıkarları doğrultusunda yönlendirebilmelerini olanaklı kılar. Egemen sınıfın sınıfsal çıkarı da Marx'ın deyişiyle “artı-değere” el koyması, yani mülksüz sınıfı sömürmesidir. Kapitalist sistem içinde söz konusu sömürü Marx'ın işaret ettiği gibi iktisadi koşullar içinde gerçekleştirilirken hukuk yoluyla da meşrulaştırılır. Kapitalist devlette yönetenler bu noktada, yani hukukun egemen sınıfın çıkarına araç kılınması bağlamında önemli işleve sahiptirler. Tam da bu nedenle, kapitalist devlette yönetenlerin mülksüz sınıfın ucuz birer meta haline getirilmelerinde ve buna bağlı olarak da yabancılaşmalarında sorumluluk sahibi oldukları ileri sürülebilir. Sonuçta mülksüz sınıfın ucuz birer meta haline getirilmesi için egemen sınıf her ne kadar bir baskı aygıtı olarak devlete ve bir baskı aracı olarak da hukuka gereksinim duysa da, bu devlet “kendi başına bir varlık” değildir. Diğer bir ifadeyle, baskı aygıtı olarak mülksüz sınıfı ezen ve mülk sahibi sınıfın çıkarlarını gözetten devlet bir insan kurumudur. Sınıflı toplum yapısının devam ettiği, devletin egemen sınıfın baskı aygıtı olduğu, yönetenlerin egemen sınıfın çıkarlarını gözettiği bir toplum düzeninde sömürünün ve yabancılaşmanın sona ermesi olanaklı değildir. Diğer bir ifadeyle, ancak sınıflı toplum yapısının sona erdiği, devletin olmadığı bir toplum düzeninde yabancılaşma sorunu çözülecek ve sömürü düzeni sona erecektir.

KAYNAKLAR

- Althusser, Louis, *Marx İçin*, Çeviren: Işık Ergüden, İthaki Yayınları, İstanbul, 2015.
- Bekmen, Ahmet, “Marksizm: ‘Praksis’in Teorisi”, H. Birsen Örs, (Der.), *Modern Siyasal İdeolojiler*, 7. Basım, (ss. 163-252), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Engels, Friedrich, “Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk* (ss. 61-62), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- Erdağı, Bora, “Karl Heinrich Marx”. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç (Ed). *Siyaset Felsefesi Tarihi* içinde (ss. 425-457), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.
- Fromm, Erich, *Marx’ın İnsan Anlayışı*, Çeviren: Kaan H. Ökten, Say Yayınları, İstanbul, 2016.
- Heinrich, Michale & Locascio, Alexander, *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx’s Capital*, Monthly Review Press, New York, 2012.
- Hegel, “Felsefe Tarihi Dersleri”, Nejat Bozkut, (Haz.), *Hegel*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çeviren: Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1991.
- Hegel, “Mantık Bilimi”, Nejat Bozkut, (Haz.), *Hegel*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- Hegel, *Tarihte Akıl*, Çeviren: Önay Sözer, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hilav, Selahattin, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993.
- Giddens, Anthony, *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çeviren: Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Lenin, *Karl Marx ve Marksizm Üzerine*, Çeviren: Mazlum Beyhan, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.
- Marx, Karl, “Kapital”, Barış Parkan, (Der), Alaattin Bilgili (Çev.), *Marx* (ss. 271-312), Say Yayınları, İstanbul, 2013.
- Marx, Karl, *Kapital I*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, İstanbul, 1986.
- Marx, Karl, “P.V. Anenkov’a 28.12.1846 Tarihli Mektup”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

“MARX'TA KAPİTALİST DEVLET BAĞLAMINDA YÖNETENLER VE YABANCILAŞMA SORUNU”
Ahmet Umut HACİFEVZİOĞLU

Marx, Karl, “Yahudi Sorunu”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

Marx, Karl, “Kapital”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, “Fransa’da İç Savaş”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, “Komünist Manifesto”, Rona Serozan (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, Çeviren: Emir Aktan, Alter Yayıncılık, Ankara, 2017.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Komünist Manifesto*, Çeviren: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1976.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, “Kutsal Aile”, Rona Serozan, (Der. ve Çev.), *Devlet ve Hukuk*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Felsefe İncelemeleri*, Çeviren: Cem Eroğul, Yordam Kitap, Ankara, 2017.

Marx, Karl, *Fransa’da Sınıf Mücadeleleri*, Çeviren: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ankara, 2016.

Marx, Karl, *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i*, Çeviren: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ankara, 2016.

Marx, Karl, *1884 El Yazmaları*, Çeviren: Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul, 2017.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2009.

Marx, Karl, Engels, Friedrich ve Lenin, Vladimir İlyiç, “Feurbach Üzerine Tezler”, Çeviren: Mesut Odman, *Marksist Felsefe Kılavuzu*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2015.

Rousseau, Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çeviren: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Sayers, Sean, *Marksizm ve İnsan Doğası*, Çeviren: Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Thomas, Paul, *Yabancı Politik*, Çeviren: İbrahim Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara, 2009.

Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, Çeviren: Şahin Artan, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.